

Тажибаетова У.К.

**С. ЖУСУЕВДИН «АЛАКАН» ЧЫГАРМАСЫН ОКУТУУНУН
МЕТОДИКАСЫ**

Тажибаетова У.К.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ПОЭЗИИ С. ЖУСУЕВА «АЛАКАН»

U.K. Tazhibayeva

METHOD TEACHING OF POETRY OF S. JUSUEV «ALAKAN»

УДК: 37.371.3:894.341

Сунушталган макалада адабият сабагы боюнча мектеп программасынын 5-классында берилген акын С.Жусуевдин «Алакан» чыгармасын окутууда, мектеп окуучуларын поэзияга болгон кызыгуусун тереңдетүү менен ырдын уйкаштыгы жөнүндө кеңири маалымат алууга багыт көрсөтөт.

Негизги сөздөр: ыр таануу, поэзияны окутуу, ырды түшүнгөн окурманды калыптандыруу, ырдын уйкаштыгы, сөздүн таасирдүүлүгү, ритмикалык жактан биримдиги.

В статье рассматривается методика обучения кыргызской поэзии С.Жусуева на примере стихотворения «Алакан» в 5-классе кыргызской школы. Показаны пути интереса школьников к поэзии, раскрывается понятие кыргызской стихотворной формы.

Ключевые слова: поэзия, методика обучение поэзии, совпадение стихотворных форм, объединение ритмичной стороны поэзии.

This article is consider edabout methods of Kyrgyz poet S. Jusuev on the exam ples «Alakan» poet for fifth schod classes. To challede school students interesting in poems and increasing concept the Kyrgyz poetic norms.

Key words: noetry, technic of teaching, poetry, coincidenten ce poetic norms, comdining the rhythmic sides.

Мектеп окуучуларына адабият сабагында акындын чыгармачылыгы менен алгачкы тааныштыруунун мааниси чоң. Биринчи жолку таасирде окуучунун ошол акынга болгон кызыгуусу жаралат же тескерисинче ышкы-кумарын өчүрөт. Ошондуктан адабият мугалиминин милдети окуучунун акынга болгон кызыгуусун, анын чыгармачылыгына болгон сүйүү сезимин ойготуу болуп саналат. Албетте, бул мугалимдин сабакты канчалык деңгээлде кызыктуу уюштура алгандыгынан көз каранды болот.

Киришүү сабагында С.Жусуевдин сүрөтүн, ыр топтомдорун көрсөтүп, турмуштагы тагдыры жөнүндө кызыктуу аңгемелеп берсе, окуучуларда акындын чыгармачылыгына болгон кызыгуусунун ойгонушуна оңтойлуу кырдаал жаралат. Мындан соң акындын өзүнүн ыр майданына кантип келип кошулуп, кантип кирип калгандыгы жөнүндөгү эскермелеринен үзүндүлөр келтирүү да акындын ыр дүйнөсүн түшүнүү максатына төп келет. Мындай эскерме Сооронбай Жусуевдин өзүнө таандык болсо да, же окуучуларга жакшы таанымал кыргыз адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн С.Жусуев жөнүндө айткан кептерин деле угузууга болот. Же акындын обондуу ырларын жаздырып уктуруу да жагымдуу таасир калтырат. Анткени бул ыкманын негизги максаты ырга, акын-

дык өнөргө окуучулардын кызыгуусун ойготуу болуп саналат.

Мектепте ырдын теориясын илимий эмгектерде негизги үч багытта окутууну жана талдоону сунуш кылып жүрүшөт:

1. Поэтикалык кептин образдуулугу (поэзиянын тили);
2. Поэтикалык синтаксиси;
3. Ыр түзүлүшү (ырдын ритмикалык өзгөчөлүгү) [4, 67-6.].

Бул негизинен, үч түрдүү багытта, биринчиден, сабакта поэзияны окутуу учурунда окуучулардын байкоолору жана мугалимдин талдоосу менен өздөштүрүлөт; экинчиден, атайын поэтикалык чыгармаларды адабий-теориялык талдоолор аркылуу ишке ашырылат, мында көбүнчө мугалимдин жардамы менен окуучулар иштешет, ар кандай теориялык адабияттар пайдаланылат; үчүнчүдөн, окуучулар өздөрү практикада жазып көрүү менен ырдын теориясын таанып билишет. Адабият мугалими мына ушул үч түрдүү багытты бири-бирине айкалыштыруу менен өнүктүрсө, анын иши максатка ылайыктуу болот. Албетте, бул жумуштардын максаты жалаң гана ыр жазган акындарды жаратуу эмес, поэзияны түшүнө алчу, андагы сүрөткердин чыгармачылык машакатын кадырлай билчү окурманды калыптандыруу. С.Я.Маршак: «Окурман да иштөөсү керек. Ал да сүрөткер – ансыз аны менен боёктордун жана образдардын тилинде сүйлөшүү мүмкүн эмес», - деп жазгандай, дал ошол интеллектуалдуу окурманды ажайып искусствого – поэзия искусствосуна аралаштырууда адабияттагы ыр таануу илиминин мааниси чоң.

Акындын ыр дүйнөсүнө терең кирүүнүн каражаты катары – ырды көркөм окуу. Анткени адабий чыгарманы окуу аркылуу же көркөм кабыл алуунун принципалдуу эстетикалык айырмасы бар. Көркөм окууну эч нерсе менен, эч кандай көркөм таасирленүү менен алмаштырууга болбойт. Ал-көркөм коммуникациянын эң негизги формасы [6, 137-6.].

Адабият сабагында акындын ырын мугалим көркөм окуу менен окуучулардын чыгармага болгон кызуугусуна, угулган үн менен поэзияга болгон сүйүүсүн ойготууга жетишкенге умтулат. Мугалим кыраат окуу аркылуу окулуп жаткан чыгарманы, аны жазган акынга болгон окуучулардын кызыгуусун жаратууну өзүнүн башкы максаты катары эсептейт.

Акындын чыгармасын окутуудагы дагы бир өзгөчөлүк ырдын түзүлүшүнө жана уйкаштыгына окуучулардын көңүлүн буруу болуп саналат. «Уй-

каш ырды уюштурат, ырдагы сөздөрдү чачыратпай кармап турат, ыр саптарын эсте каларлык жана уккулуктуу кылат» [2, 230-б.] - дейт адабиятчы С.Жигитов.

Адегенде уйкаш деген эмне экендигин окуучуларга жөнөкөй тапшырмаларды берип аныктоо керек. Кыргыз адабиятынын программасындагы адабий-теориялык материалдарга негизделип ыр менен кара сөздүн айырмасын, ырдын уйкаштыгы жөнүндөгү түшүнүк берүү борбордук түйүндөрдүн бири.

С.Жусуевдин “Алакан” чыгармасындагы сөздөрдүн уйкаштыгына көңүл бөлөлү:

Бйлап турган ал балага таңылып,
Жеткен кезде атасындай сагынып.
Кара түтүн, боз топурак бурк этти
Коюп койгон жоо минасы жарылып.

Таңылып, сагынып, жарылып деген сөздөргө окшогон бир нече уйкашкан сөздөрдү ырдан окуучуларга таптырууга болот.

Ушундай мисалдарды фонетикалык жагынан анализдеп көрүү керек. «*танбадым*» жана «*канбадым*» деген үндөшкөн сөздөрдөн окшош тыбыштарды табуу, уйкаштыкты табуунун негизги жолу болуп саналат. Демек, окуучулар уйкаштыкты окшош тыбыштар түзөрүн аңдашат.

Уйкаштык жөнүндөгү берилген төмөнкүдөй аныктамаларды мугалим окуучуларга сунуш кылат. «...эреже катары, эки же бир нече саптардын аягындагы (кээде ички уйкаш да болот) тыбыштык кайталоолор» [1, 191-б.]

«...ырларда белгилүү бир жолдордун аяк жактарынын үндөшүп турушу» (түркмөн адабиятчысы А.Кекилов), «... ритмикалык бирдиктердин аяк жактарынын бир өңчөй жаңырышы, дабыш гармониясы» (татар адабиятчысы Х.Курбатов), «бирдей же окшош тыбыштуу сөздөрдү тандап колдонуунун негизи...» (казак адабиятчысы З.А. Ахметов) [5, 50-б.] «арабча «ээрчишүүчү» маанисинде болуп бири-бирине үндөшүүчү сөздөрдүн биринин артынан экинчисинин тизилип келиши» [3, 332-б.]

«Бир жолдорунун белгилүү бир жерлеринде кайталанууга тийиш болгон сөздөр дабыштык окшоштукту, дабыштык үндөштүктү көрсөтпөсө, анда рифма да жок» [8, 51-б.]

Жогорудагы аныктамалар менен тааныштырганда окуучулар уйкаштыктын жалпы белгисин айырмалай алышат. Алар уйкаштыкты түзүүчү белгилер:

а) эки же андан артык саптын сөзсүз зарылдыгы;

мисалы: Брдасам көккө чыккан үнүмдөйсүң,
Бргалып жыпар чачкан гүлүмдөйсүң.

б) сөздөгү айрым тыбыштардын кайталанышы, окшошуусу;

мисалы: Азыр жаштар көбөйдү бою бийик,
Алар адам болсо экен оюу бийик.

Тыбыштык кайталоолордун ритмикалык жактан биримдигин билишет. Ошентип, окуучулар жогорудагы пикирлерден өз-өзүнчө аныктама айтышат да, алардан бирдиктүү эреже – уйкаштыктын эрежесине келишет.

Уйкаштыктын функциясы жөнүндө айтканда, ал сүйлөөчүнүн, же акындын сөзүнүн таасирдүүлүгүн, угумдуулугун күчөтүп турарын, ырды кара сөздөн айырмалап турган негизги белги экенин, поэтикалык ритмге, интонацияга, синтаксистик-лексикалык түзүлүшкө таасир этерин конкреттүү фактылар менен далилдөө – бул адабий-теориялык категориянын чоо-жайын тереңирээк өздөштүрүүнүн маанилүү шарттарынын бири [7, 485-б.].

Сабактарда, класстан тышкаркы иштерде (адабий викториналарда, ийримде) рифмага байланыштуу төмөнкүдөй оюндарды өткөрүүгө болот.

1. Бул сөздөрдүн уйкаштыктарын тапкыла? Ким көп табат? Эң көп тапкан окуучуга сыйлык катары кол чабылат:

Жүрөгүм – (түнөгүм)

Алдыда - (калгыла)

Багынып - (жамынып)

Теңегис - (белгисиз)

2. С.Жусуевдин калемине таандык төмөнкү саптардын акыркы сөздөрүн уйкаштыргыла:

А) Акылмандын ар сөзүнөн шам жанып,

.....

Б) Дарак тагып түркүн мөмө-сыргасын,

.....

Белгиленип өткөн оюн-тапшырма сыяктуу иштерди жүргүзүү, биринчиден, уйкаштык деген эмне экенин түшүнүүгө жардам берсе; экинчиден, ыр жазуунун техникасын өздөштүрүүдө көмөк көрсөтөт; үчүнчүдөн, сабактын ар тараптуулугун арттырып, окуучуларды кызыктырууга, мугалимдин сабак окутуу методикасын ар тараптуу байытууга жардам берет.

V-класстын окуучуларына ыр түрүндөгү чыгармалардагы идеяны жеткирүү кыйынчылык туудурушу мүмкүн. Бирок, мугалим сабакка жан дили менен берилип, ар бир теманы чыгармачылык менен өтсө, ырлар баланын наристе жүрөгүнө чоң таасир берип, образдуу ойлоонууга, табияттын көрүнүшүн, өзүнүн айрым байкоолорун поэтикалык сүйлөмдөр менен айкаштырууга негиз түзөт.

“Алакан” чыгармасын окутууда согуш адам баласынын турмушуна чоң алааматты алып келгендигин ыр саптарында берилген окуянын негизинде баамдашат.

Биргелешип иштеп, өз оюн билдирүүгө көнүгүшөт. “Алакан” ырын өтүүдө алдыга кайтуу кластери натыйжалуу.

Сабакты өтүүдө ар бир топко 1 флипчат, 2 түстүү маркер, скотч, бирден тапшырма жазылган карточкалар таратылат.

1. Бир мугалим тарабынан үн кубултуп көркөм окулат.

2. Класстагы окуучулар 1-2-3 деп саноо менен үч топко бөлүнүшөт.

3. Топторго ырды уккандан кийин көз алдына кандай элес тартылды, чыгарманы сүрөт менен чагылдырып бергиле деген тапшырма берилет.

4. Топ биргелешип талкуулап, флипчаттарга көркөм чыгармачыл элестерин кошумчалап, маркер менен чагылдырып жазышат.

5. Тапшырманы аткарууга 15 мүнөттүк убакыт берилет.
6. Мугалим ар бир топтогу окуучулардын активдүү катышып жаткандыгына көз салып турат.

7. Убакыт бүткөндө ар бир топ өзүнүн тарткан сүрөтүн презентациялашат.
8. Топтор тартылган сүрөттөрү боюнча бири-бирине суроо берип, өтүлгөн сабакты бышыкташат.

Таблица 1. – «Алакан» ырын окутууда «Окуя түзүү»

Ал баланы биз таң калып карасак,
Баарыбыздан Самак тура баласаак.
Наристени бошотууга байлоодон
Аттап-буттап чуркап кетип баратат
.... *Өз окуяңды улант.....*

Ар бир топ биргелешип, бирден окуянын чечилиши боюнча өз ыр саптарын иштеп чыгышат. Флипчатка көркөм чыгармачыл элестерин кошумчалап, чагылдырышат.

Жалпы класска тартуулашат, класста жалпы талкуу жүргүзөт.

Окуучулар тапшырма боюнча кыялы, фантазиялуу ой жүгүртүүсү менен өз окуяларын ойлоп табышып, анализдешет.

Потенциалы: Бул ыкма окуучулардын чыгармачылык ой-жүгүртүүсүн арттырып, ыр жазуу талантынын ойгонушуна өбөлгө болот. Биргелешип иштөө аркылуу адеп-ахлактык көндүмдөргө ээ болушат.

Ушул жерден Самактын образын тереңден ачуу үчүн, “Самак кандай адам?” - деп доскага жазылып, окуучулардан бир сөз менен Самакка мүнөздөмө берүү тапшырмасы берилет. Алдын ала тартылган кагаздарга Самакты мүнөздөөчү сөздөрдү жазып, доскага чапташат.

Образды ачуу тапшырмасы аткарылгандан кийин, өтүлгөн сабакты бышыктоо үчүн жалпы класска мугалим суроолор менен кайрылат.

Талкуулоо үчүн суроолор:

1. Согушту тунжурап ойлоого эмне себеп болду?
2. Кагаз бетиндеги быйтыган алакан менен короодо байланып турган бала Самакка кандайча таасир этти?
3. Душмандын жүзүкаралыгы менен таш боордугун кайсы ыр саптары туйгузуп турат?
4. Сенде жек көрүү сезими пайда болдубу?
5. Акын кандайча ой айтмак болгон?

Үйгө тапшырма:

1. “Согуш” деген темада чакан текст түзүп келүү.

Өтүлүп жаткан чыгарманы терең жана толук түшүнүү үчүн сабакта түрдүү методдор менен байланыштуу ар тараптуу иш-аракеттер жүргүзүлүшү сабактын натыйжалуугун берет.

Кыргыз ырын талдоодо мугалим балдардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн көтөрүүнү дайыма эске алууга болот. Окуучулар искусствонун, анын ичинде ыр өнөрүнүн мыйзамдарын түшүнүүгө өсүп чыгуу жана ырды терең кабыл алуусуна өбөлгө түзүүгө багытталууга тийиш.

Адабияттар:

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. - М.: «Просвещение», 1975, 191-б.
2. Жигитов С. Көркөм сөз маселелери. - Ф.: «Кыргызстан», 1982. - 230-б.
3. Иззат Султан. Адабиет назариясы. - Ташкент: «Укутувчи», 1980, 332-б.
4. Методика преподавания литературы. З.Я. Рездин редакциялоосунда. - М., 1977.
5. Мисалдар төмөнкү китептен алынды: Рысалиев К. Кыргыз ырларынын түзүлүшү. - Ф.: «Мектеп», 1965. - 52-б.
6. Момуналиев С. Кыргыз орто мектептеринде лирикалык чыгармаларды окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери: пед.илим.док. дисс. 13.00.01., 13.00.02. - Б., 2009. - 137-б
7. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. - Бишкек: «Турар», 2013. - 485-б.
8. Рысалиев К. Кыргыз ырларынын түзүлүшү. - Ф.: «Мектеп», 1965. - 51-б.

Рецензент: д.пед.н, профессор Манликова М.Х.